

УДК 72.02

О. Л. Нешта

Старший науковий співробітник НЗ «Софія Київська»

ПРОПОРЦІЇ ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ ЯК ТВОРЧИЙ МЕТОД НАРОДНИХ МАЙСТРІВ УКРАЇНИ

Анотація: в статті розглядається діяльність народних майстрів-будівничих. Творчі методи, та сталі прийоми в традиційній дерев'яній архітектурі.

Ключові слова: народний майстер, традиційна архітектура, дерев'яні церкви, співвідношення.

Творчі досягнення та будівельні прийоми майстрів народної архітектури передавались усним способом і були закладені в основі побудови дерев'яного храму.

Відомо, що майстри користувалися невеликою кількістю будівельних інструментів, зводячи дерев'яні храми без попереднього планування. Але майстер-будівничий знав принцип побудови. Прикладом може слугувати історія спорудження Троїцького собору у Новомосковську, яка описана Д. Яворницьким про майстра XVIII ст. Якіма Погребняка.[1] В саду ктитора Якова Легкого у 1773 році місцеве духівництво зібралося на раду, де просто на стежці майстер намалював обриси церкви. Свідченням того, що Я. Погребняк розумівся на геометричній побудові плану на відміну від замовників церкви є записи як майстру було важко пояснити ктиторам розрахунок, за яким веж має бути в соборі дев'ять, хоч з чотирьох боків їх буде по три.

Найбільше відомостей збереглося про народного майстра XIX- XX ст. різьбяр та будівничого Василя Турчиняка (1864-1939). У XIX ст. у зв'язку із наказом російської влади про заборону будувати церкви українського типу набувають поширення шаблонні проекти. У 1921 році запросили В. Турчиняка будувати церкву у с. Дуліби. На затверджений староством план будови майстер навіть не подивився, кажучи: «Нащо мені цих паперів? Я на них і так не розуміюся.» Вірний традиціям та самобутній майстер вмів справлятися із складною інженерною роботою. Зі спогадів очевидців: «Шнуром вимірював, бив кілочки на землі, після того різали дерево, виносили, складали на своїм місці...» [2]

Ярослав Кравченко у своєму дисертаційному дослідженні наводить 129 імен народних майстрів, що були задіяні в церковному будівництві на етнозонах Бойківщини, Лемківщини та Гуцульщини протягом XVII- поч. XX ст. [3] Серед них різьбяр і теслі, і, власне, майстри-будівничі. Частіше

відомо ім'я замовника церкви чи мецената ніж самого майстра. Відомо, що середньовічні майстри-будівничі починали зведення церкви з розмітки на землі основних розмірів споруди. За допомогою кілків та мотузки можна було окреслити коло чи відкласти ризкою потрібний розмір.

Вміння розмітити план споруди у давнину сприймалось за священне дійство серед багатьох народів такими знаннями володіли царі чи вожді, що власноруч креслили основу споруди та закладали фундаменти. [4] Конструктивно-художні якості споруди багато в чому залежали від правильності розмітки контурів стін на будівельному майданчику.

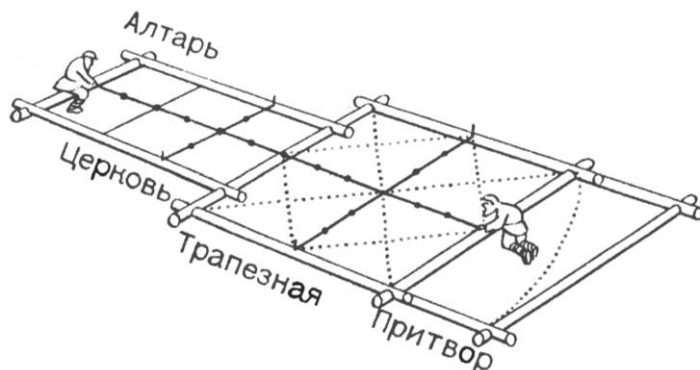
В Києво-Печерському патерику [5] згадуються деякі відомості про будівництво лаврської Успенської церкви у 1073 році. Обирали місце для спорудження храму, щоб на ньому вранці не спадала роса, адже відсутність роси може свідчити про наявність аномалії ґрунту, він в цьому місці менше промерзає. Далі вказується на чудо, що сталося по молитві Антонія: «спаде огонь съ небесе и пожже вся древа и терніе, и росу полиза, долину створи, яко же рвом подобно». Випалювання рослинності, незалежно від походження вогню – неодмінний етап розчищення будівельного майданчика від чагарників. Після цього будівельний майданчик вирівнювався та підготовлювався до креслення основ храму, що в даному випадку, як вказано у патерику, супроводжується словами: «измериша златымъ поясомъ широту и долготу». Тут мається на увазі реліквія варяга Шимона - золотий пояс, що за легендою, первісно прикрашав скульптуру розіп'ятого Спасителя, яку спорудив у «землі Варяжській» батько Шимона князь Африкан. [6]

Вибору ділянки під забудову приділялось велике значення і майстрами-будівничими Карпат, це місце мало бути «щасливим», на підвищенні. Існувало багато прикмет та ритуалів пов'язаних з вибором місця та початком будівельних робіт. [7]

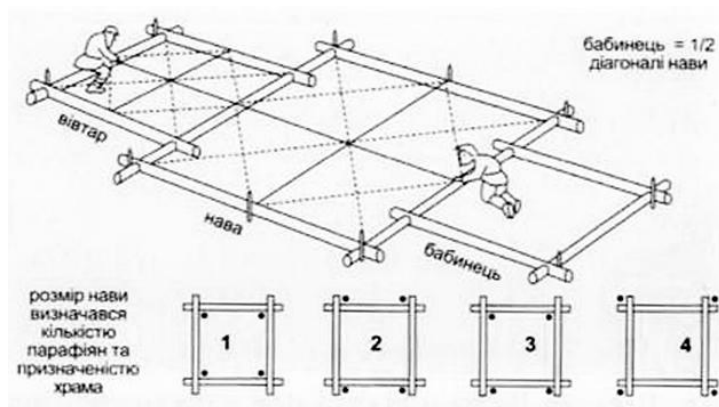
Для визначення розмірів майбутньої споруди давньоруськими народними майстрами дерев'яного зодчества була вироблена система простих співвідношень, в основі якої лежали середні розміри частин тіла такі як лікоть та різновиди сажня. Методи пропорційності визначалися способом зведення споруди, а з часом вони перейшли і на муроване будівництво. Основні пропорційні закономірності народного дерев'яного зодчества півночі Росії визначені Ю. Ушаковим.(Іл.1)[8] Квадратний зруб є головним елементом переважної більшості споруд, його довжина та діагональ є вихідними розмірами для всієї будови.

Отже співвідношення сторони квадрату до його діагоналі – це основа давньоруської пропорційності. Це підтверджується також і в дослідженні української дерев'яної церковної архітектури. Для тризрубних церков галицької

та бойківської шкіл традиційного дерев'яного будівництва характерні симетричне розташування бабинця та вівтаря, розмір яких визначається діагоналлю центральної нави. (Іл.2)

Іл.1 Розмітка плану церкви за Ю. Ушаковим

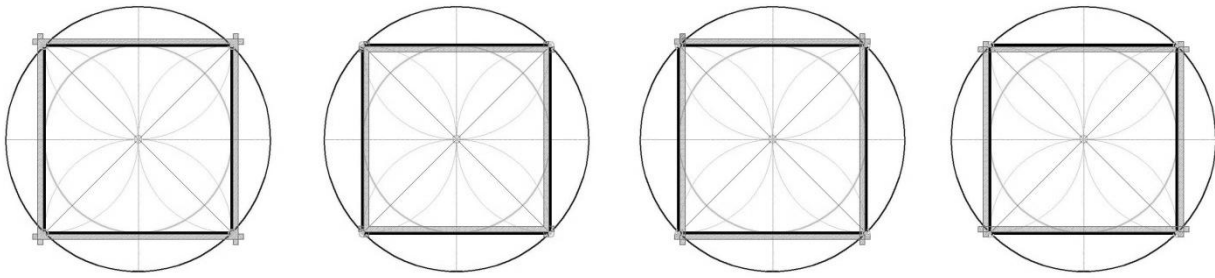

Іл.2 Розмітка плану церкви за Я. Тарасом

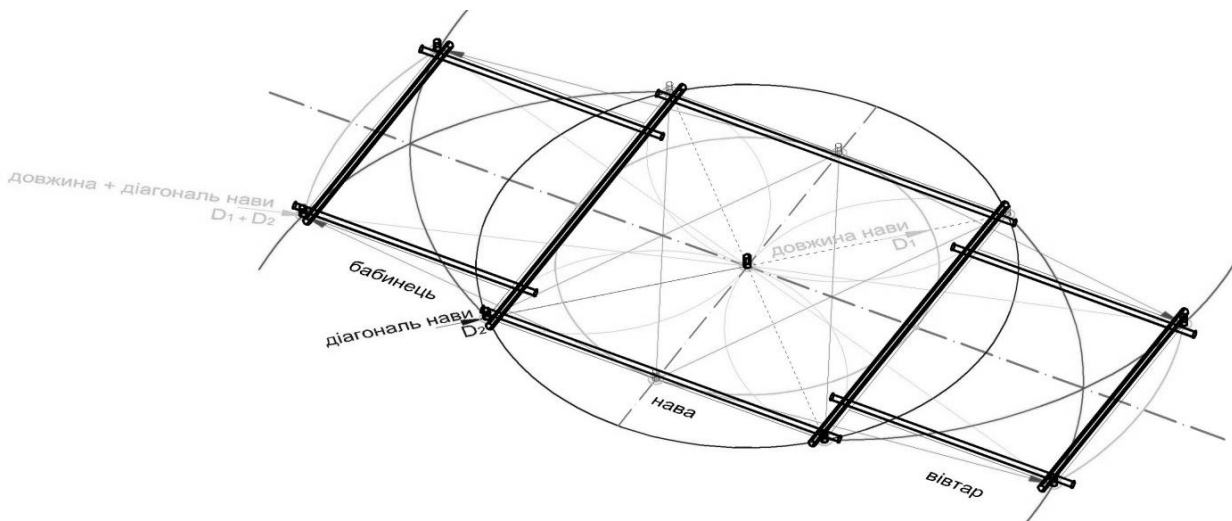
Центральна нава в карпатському сакральному будівництві за дослідженнями Я. Тараса в плані близька до квадрата. [9] Це була незмінна основа композиційного планування сакральних дерев'яних споруд Карпат. Застосування квадрата в давньому західнослов'янському сакральному будівництві та його поширення в традиційній українській архітектурі мало цілу низку чинників.

Народний майстер-будівничий володів практичними знаннями розмітки квадрату, та побудови прямих кутів. Побудова квадрату розмітки на основі чотири листкової розетки описана у статтях *Пропорційний принцип побудови дерев'яної храмової архітектури та Пропорціонування дерев'яних храмів Західної України*. [10]

Центральна нава виходила квадратною в плані, коли майстри відкладали всі зрубину назовні, чи всі всередину від кілків розмітки. Творчі методи майстрів передбачали варіанти відкладення брусів двох стін до середини, а двох назовні, тоді нава в плані виходила видовженою чи розширеною (Іл.3).

Іл.3 Побудова квадрату розмітки центральної нави

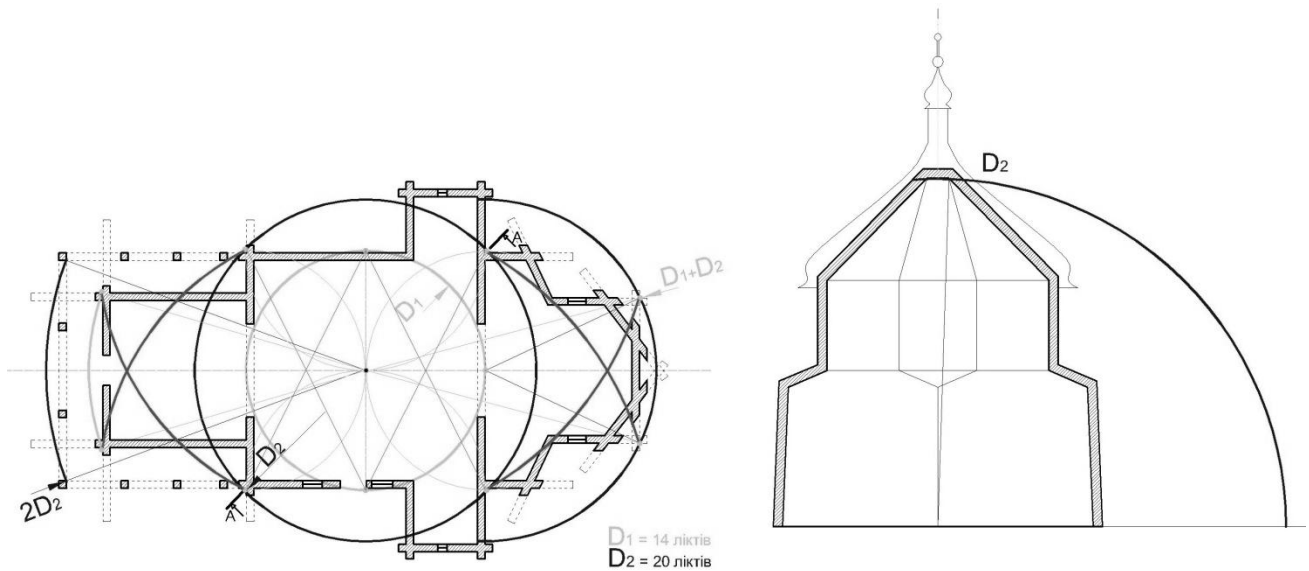
Іл.4 Співвідношення розмірів церкви на плані розмітки

Всі інші розміри необхідні для побудови бабинця та вівтаря співвідносяться з розмірами центральної нави та відкладаються від кілків розмітки (Іл.4).

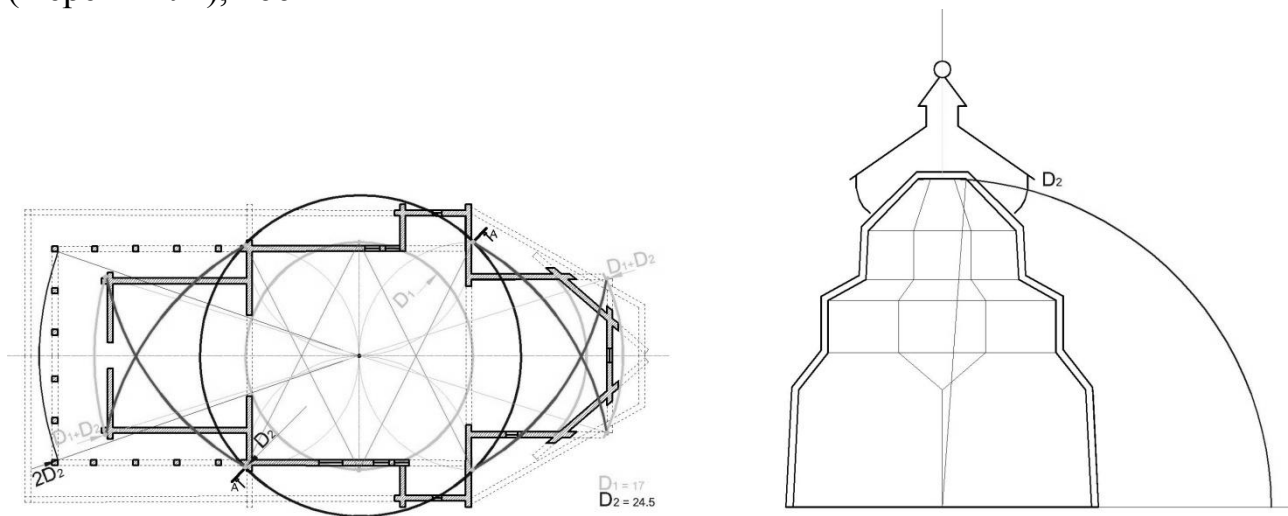
Архітектурна освіта народних майстрів-будівничих XV-XIX ст. спиралась на практичний досвід. Майстри проходили навчання безпосередньо під час будівництва. Деякі теслярі, починаючи з простих помічників та поступово здобувши великого досвіду та досягнувши високої майстерності, вважались потім народними майстрами-будівничими «вдатними теслями з чистим духом», які займались тільки церковним будівництвом.

Одним із таких теслярів був Іван Щірб'явий, про якого, на жаль, відомо лише те, що він збудував церкву у с. Дусівці біля Перемишля у 1661 році. Дерев'яна тризрубна церква з бічними крилосами біля центральної нави - найстарша з відомих такого типу церков (Іл.5).

Про майстра Іллю Пантелеймона відомо не більше. У 1663 році він спорудив дерев'яну тризрубну церкву у с. Ісаї Турківського району Львівської області (Іл.6).

Іл.5 Майстер Іван Щірбавий, церква Покрови Пр. Богородиці у с. Дусівці (Перемишль), 1661

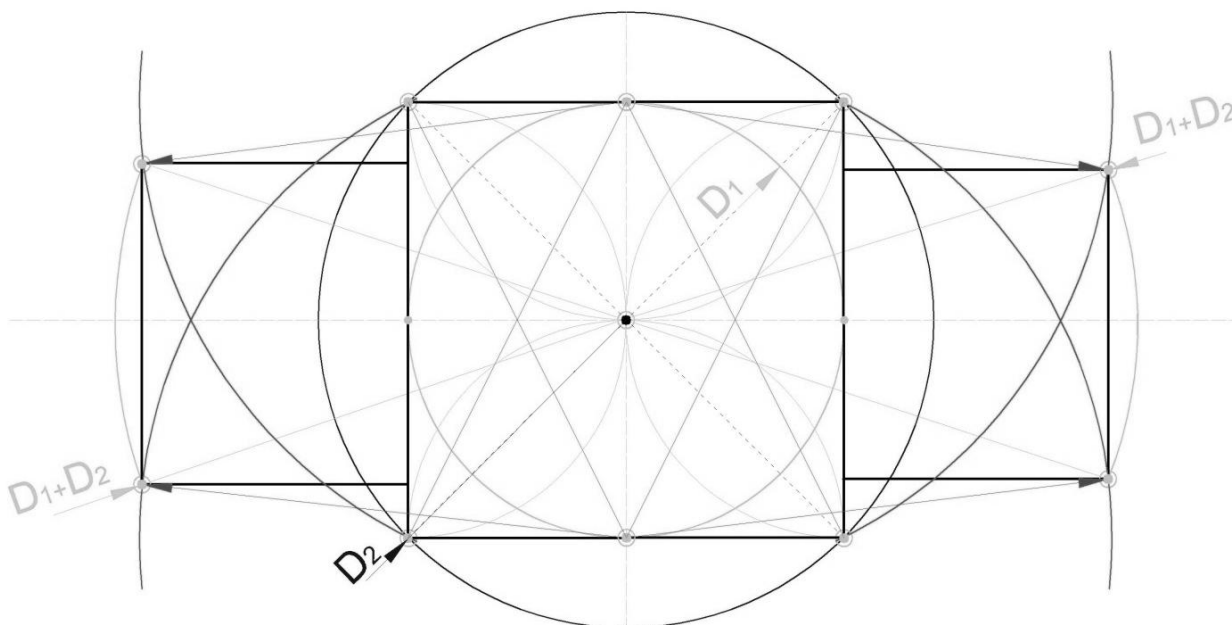
Іл.6 Майстер Ілля Пантелеймон, церква Св. Михайла у с. Ісаї (Львівська обл.), 1663.

Збудовані практично в один час на відстані приблизно 100 км церкви мають спільний пропорційний принцип побудови планувальної структури та навіть висота визначена в однаковій залежності. Невідомо чи були майстри-будівничі особисто знайомі, чи навчались в одного й того ж майстра на будівництві. Такий принцип співвідношень розмірів у плані простежується ще в понад двох десятках церков XVII-XVIII століття. Висота центральної нави найчастіше утворюється із розміру діагоналі квадрату розмітки, так як і у двох

вищезазначених церквах так і в ряді інших, наприклад: *Успіння Пр. Богородиці у с. Торки (Перемішль), XVIIст.*; *Собору Пр. Богородиці у с. Бусовисько, 1780*; *церква у с. Викоти, 1784*. Не менш поширеним є варіант утворення висоти центральної нави половиною суми сторони квадрату розмітки та його діагоналі, це характерно для наступних церков: *Іоана Богослова у с. Скорики, XVII*; *Св. Параскевії у с.Тинів, 1648*; *Св. Параскевії у м. Сколе, XVII*; *Іоана Хрестителя у с. Вищів, XVIII*; *Св. Дмитра у с. Лінина Мала, 1742*. Висота центральної нави утворена сумою сторони та діагоналі квадрата розмітки у наступних церквах: *Воздвиження Чесного Хреста у м. Дрогобич, 1661*; *Св. Миколи у с. Тур'є, 1690*; *Св. Миколи у с. Кривка, 1763*.

Загалом простежується п'ять найпоширеніших варіантів утворення висоти центральної нави.

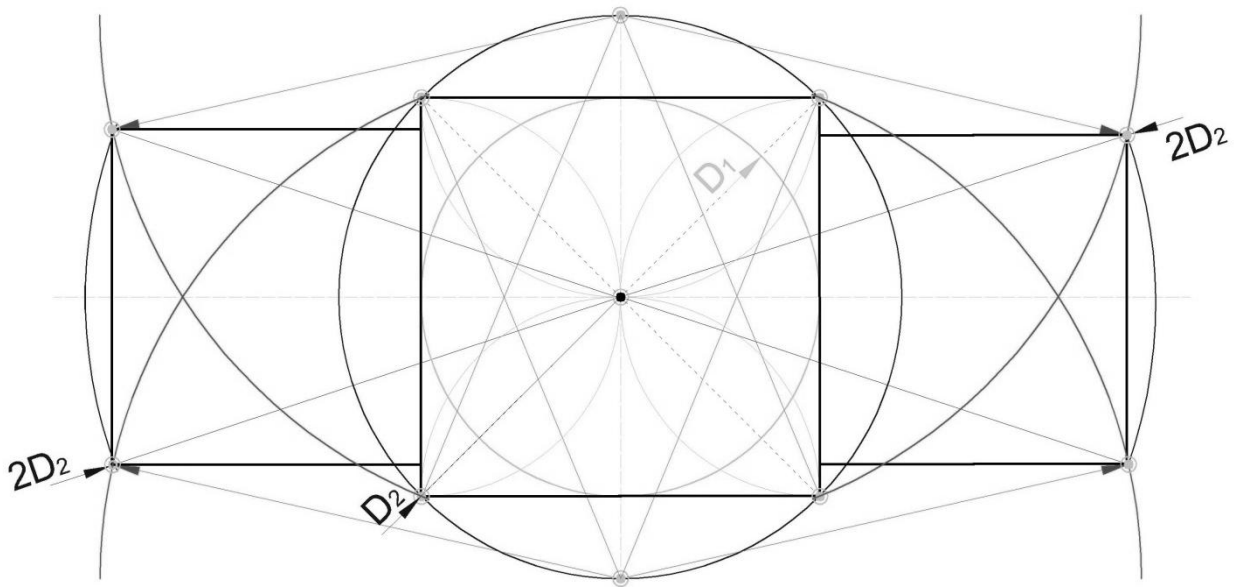
Виявлено два варіанти принципової побудови народними майстрами планувальної організації дерев'яної тризрубної церкви. Ці принципи лежать в основі церков як галицької так і бойківської шкіл народного будівництва. Першим або ранішнім принципом можна вважати такий, що використано майстрами Іваном Щірб'явим Та Іллею Пантелеймоном у вищезгаданих церквах. Коли вівтар та нава дорівнює сумі довжини та діагоналі квадрату розмітки, що відкладені від центрального кілка квадрату розмітки. Такий принцип простежується в понад двадцяти серед досліджених тризрубних церков збудованих у XVII-XVIII ст. (Іл.7).

Іл.7 Пропорційний принцип побудови традиційної дерев'яної тризрубної церкви XVII-XVIII ст.

У кінці XVIII-XIX ст. на основі традиційного принципу для утворення бабинця та вівтаря відкладається подвійна діагональ квадрату розмітки, таким

чином церква стає більш видовженою по вісі схід-захід (Іл.8). Це більш характерно для бойківської школи храмобудування. Такі співвідношення в планувальній структурі застосовували наступні майстри: Гаврило Ірод, Гаврило Товстий, Костянтин Риштей, Іван Васів (*церква Зішестя Св. Духа, с. Висоцьке Нижнє, 1814*); Федір Косилович (*церква Св. Михайла у с. Кальне, 1820*); Василь Іванкович, Самусь Мельникович (*церква Собору Пр. Богородиці, с. Матків, 1838*); Іван Волошин (*церква Успіння Пр. Богородиці, с. Тухолька, 1845*); Гриньо Пилипорак (*церква Стрітення Господнього, с. Довжки, 1882*).

Іл.8 Пропорційний принцип побудови традиційної дерев'яної тризрубної церкви XIX ст.

Отже на основі розглянутих прикладів для всіх шкіл традиційного дерев'яного храмобудівництва характерне використання розмірів довжини та діагоналі квадрату розмітки як вихідних для планувально-об'ємної побудови.

Всі основні розміри відкладаються від центру нави.

Народні майстри-будівничі використовували та передавали простий принцип співвідношень розмірів плану та висоти, для побудови гармонійних за пропорціями та надійних за конструкціями дерев'яних церков.

Таким чином видно пізніші перебудови та добудови, що не узгоджуються із закладеними майстром в основу співвідношеннями.

Література

1. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків у трьох томах. (глава «Церковний устрій у запорозьких козаків»). — Київ, Наукова думка, 1990. — т. 1. — С. 284—286.
2. Корогодський Р. Відродження джерел // Образотворче мистецтво №1, 1992.- с.38-40
3. Кравченко Я.О. Творчі методи народних майстрів-будівничих у дерев'яній церковній архітектурі Українських Карпат XVII- поч. XX ст.: Автореферат дис. канд. мистецтвознавства : 18.00.01./ Львівська академія мистецтва.- Київ, 1995.- 28с.
4. Тиц А. А. «Загадки древнерусского чертежа», М., Стройиздат, 1978
5. Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Вступ, текст, примітки. — К., 1930
6. Мурьянов М.Ф. Золотой пояс Шимона // Византия, Южные славяне и Древняя Русь, Западная Европа. М., 1973. С.189-180.
7. Шухевич В.О. Гуцульщина/ Материяли українсько-руської етнології.- Львів, з друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1899. — Т.ІІ с88-90
8. Пилявский В.И., Тиц А.А., Ушаков Ю.С. История русской архитектуры: Учебник для вузов.— М.: Архитектура-С, 2003. — 512 с. 9-11с.
9. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект. - Львів: ІН НАНУ, 2007.- 640с. с.166-167
10. Нешта О.Л. Пропорційний принцип побудови дерев'яної храмової архітектури(на прикладі Покровської церкви в Ромнах) // Україна: Архітектура, історія, мистецтва. Матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції «Вайнгортівські читання», березень 2012 р. / за ред. В. Тригубова.- Полтава, 2012.- с.75-81; Нешта О.Л. Пропорціонування дерев'яних храмів Західної України // Дослідницькі та науково-методичні праці, К.: Українська академія Мистецтва, випуск 19, 2012.- с.303-317

Аннотація

В статье рассматривается деятельность народных мастеров-строителей. Творческие методы и постоянные приемы в традиционной сакральной деревянной архитектуре.

Ключевые слова: народный мастер, традиционная архитектура, деревянные церкви, соотношение.

Annotation

This article examines the work of folk masters-builders. Creative techniques and constant methods in traditional wooden sacral architecture.

Key words: Folk master, craftsmen, traditional architecture, wooden churches, ratio.